

Algemene inleiding

Myriam Dumortier - Instituut voor Natuurbehoud

Het Instituut voor Natuurbehoud kreeg via het Natuurdecreet (1997) de opdracht tweejaarlijks te rapporteren over de toestand van de natuur in Vlaanderen en het beleid terzake. In 1999 verscheen het eerste Natuurrapport (NARA 1999) met een evaluatie van de toestand van soorten en biotopen alsook een bespreking van het gebiedsgerichte natuurbeleid. NARA 2001 voegde daar de verstoringsketens, een maatschappelijk luik en een grondiger uitgewerkte beleidsevaluatie aan toe. NARA 2003 bevat weer drie nieuwe elementen:

- Als antwoord op de wereldmilieutop over duurzame ontwikkeling in Johannesburg 2002, komt nu ook het duurzame gebruik van de natuur aan bod.
- Een rode draad door dit NARA is de aandacht voor de implementatie van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijnen en de hiervoor afgebakende Speciale Beschermingszones (SBZ).
- Op het einde van elk hoofdstuk wordt de kennis terzake geëvalueerd. Op die manier wil het NARA ook agenderend optreden voor het beleidsgerichte wetenschappelijk onderzoek.

Het NARA brengt de biodiversiteitsinformatie bij elkaar, waarvan de essentie wordt samengevat in het MIRA (Milieu- en natuurrapport Vlaanderen). Beide rapporten dienen om het beleid inzake milieu en natuur een wetenschappelijke onderbouwing te bieden. Daarnaast dragen ze bij aan internationale indicatorensets en informeren ze belangengroepen en het brede publiek over hoe het gesteld is met het milieu en de natuur in Vlaanderen.

In volgende paragrafen overlopen we de hoofdlijnen uit het NARA 2003. Ze betreffen soorten, leefgebieden, verstoringen, Vlaams en Europees natuurbeleid, duurzame ontwikkeling en kennis.

Voor wat de soorten betreft wordt in de opeenvolgende NARA's over verschillende soortengroepen gerapporteerd. De keuze wordt bepaald door de beschikbaarheid van nieuwe gegevens. De trendlijnen van amfibieën, van een aantal zeldzame vogels en van waterplanten verlopen neerwaarts. Voor de amfibieën wil dit zeggen dat hun status als beschermde soort onvoldoende was. Effecten van de recente maatregelen rond poelen kunnen nog niet worden afgeleid uit de cijfers. Vissen en sternenvogels zorgen voor positieve trendlijnen. Dankzij de verbeterde water-

kwaliteit herkoloniseren een aantal vissoorten de rivieren vanuit de zee. Nieuwe knelpunten zijn de stuwen en dammen die migratie belemmeren en de verstevigde en rechtgetrokken oevers die het paaien onmogelijk maken. De sternenvogels tonen aan dat bedreigde soorten soms onverwacht nieuwe kansen kunnen krijgen.

De achteruitgang van soorten volgt dikwijls uit de aantasting van hun leefgebieden. Deze zijn onderhevig aan diverse verstoringen. Tot de rodelijstsoorten behoren de soorten die uitgestorven, met uitsterven bedreigd, bedreigd of kwetsbaar zijn. In de beperkte oppervlakte soortenrijke graslanden groeien 130 rodelijstplantensoorten. Door de intensivering van de landbouw blijft de oppervlakte soortenrijke graslanden afnemen. Enkel een multifunctioneel beheer kan hier opnieuw perspectieven bieden. Bijna de helft van de heideplantensoorten behoort tot de rodelijstsoorten. Het verbod op vegetatiewijziging en de ligging van heel wat heiden in reservaat betekent nog geen bescherming. Door de vergaande verzuring is zelfs een effectgerichte maatregel zoals plaggen niet meer effectief om groeiplaatsen voor klokjesgentiaan te herstellen. Waar zuurdeposities afnemen vertaalt dit zich niet in een verminderde bodemverzuring, o.a. door een gelijktijdige daling van neutraliserende deposities. In de Zeeschelde gaf de verbeterde waterkwaliteit aanleiding tot meer vissen en meer vogels, maar kon de verarmde bodemfauna zich nog niet herstellen. Soms komt herstel maar traag op gang of zijn er andere beperkende factoren. Verstoringen interfereren dikwijls. De hoge regenval van de laatste jaren veroorzaakte een toegenomen afspoeling van bodem en nutriënten en dus een onverwachte bron van vermisting. De hoeveelheid nutriënten in de natuur blijft een ernstig knelpunt en de normeringen en beleidsinspanningen zijn onvoldoende gericht op het instandhouden van natuurwaarden. Door de zachte winters gaan exoten die voorheen niet in het wild leefden zich nu spontaan vermenigvuldigen. De exponentiële toename van sommige exoten is bijzonder verontrustend.

In Vlaanderen, Nederland, Luxemburg, Duitsland en Tsjechië gaat het minder goed met de natuur dan in Scandinavische en Mediterrane landen: meer rodelijstsoorten, meer nutriënten in de waterlopen, meer zware metalen in het strooisel van bossen, meer atmosferische deposities en meer aluminium in het grondwater in zandige bodems. Een vermindering van de verzurende emissies

leidde niet tot een daling van de zuurdeposities, wellicht omwille van de influx uit andere landen. De concentratie aan sterk verstedelijkte regio's speelt hierin een rol.

Reservaten zijn onvoldoende – of te klein en te versnipperd – gebleken om de achteruitgang van heel wat soorten tegen te gaan. Dit betekent geenszins dat ze overbodig waren; ze zijn meer dan ooit essentieel als relict in een landschap waarin geleidelijk opnieuw plaats wordt gemaakt voor natuur. Momenteel is er een inhaaloperatie aan de gang: 2001 en 2002 waren piekjaren voor wat betreft de aankoop van natuurreservaten. 1,9 % van de Vlaamse landoppervlakte is nu reservaat. De realisatie van het VEN zal voor een significante ontsnippering zorgen. Er is een opvallende geografische polarisatie in de realisatie van natuurbehoud, die samenhangt met het historische landgebruik. In Limburg is er nog het meest natuur, is de oppervlakte reservaten het grootst en is er bij de gemeenten het meest interesse in samenwerkingsovereenkomsten met de Vlaamse overheid. In de Oostelijke Kempen is er met de eerste fase van het VEN al 87 % van het gewenste VEN gerealiseerd. Daartegenover staan Oost- en West-Vlaanderen, waar de oppervlakte reservaat het kleinst is en waar vooral in de Polders en de Zandleemstreek er voor nauwelijks meer dan 1/3 van de oppervlakte gewenst VEN consensus was. Maar het draagvlak voor het natuurbehoud groeit: Natuurpunt vzw bereikt bijna 2 % van de gezinnen in Vlaanderen en de uitgaven van de Vlaamse overheid voor het natuurbeleid stijgen. Toch was dit in 2001 nog maar 0,6 % van het totale budget.

Het Vlaamse natuurbeleid maakt steeds meer deel uit van een Europees beleid. De omzetting van Europese in Vlaamse regelgeving verloopt niet altijd even vlot. Naar aanleiding van de Habitatrichtlijn van 1992 werden in 1996 Vlaamse habitatrictlijngebieden afgebakend. Deze werden in 2001 herzien en uitgebreid. De instandhouding van beschermde soorten en habitats kon evenwel niet worden gegarandeerd: in de polders werden soortenrijke graslanden geploegd, in de Zwarte beek verdwenen grauwe kiekendief, goudplevier, velduil en kwartelkoning en ook diverse beschermde vissoorten zoals beekprik en rivierdonderpad blijven achteruitgaan. Bij onvermijdbare ontwikkelingen met negatieve impact - zoals de havenuitbreidingen in Antwerpen en Zeebrugge - is actieve compensatie vereist. De realisatie hiervan verloopt gebrekkig. Het duurde 10 jaar om de Habitatrichtlijn te vertalen in het Wijzigingsdecreet (2002), dat actieve handhaving oplegt aan alle betrokken sectoren. De volgende uitdaging wordt de implementatie van de Kaderrichtlijn water en ook de Nitraatrichtlijn blijft aandacht vragen.

Wat opvalt in NARA 2003, is dat natuurbehoud langzaam maar zeker uit de reservaten en afgebakende gebieden treedt en integratie zoekt in andere beleidsvelden. Dit komt zelfs tot uiting in de inhoud van de opeenvolgende

natuurrapporten: in 2001 werden verstoringen toegevoegd, in 2003 duurzaam gebruik. Binnen het bosbeleid was er nog nooit zoveel aandacht voor natuurbehoud, en ook het waterbeleid neemt dankzij de Europese Kaderrichtlijn water een sterk natuurgerichte wending. De toenemende aandacht voor duurzame ontwikkeling, vergroot de kansen voor natuurbehoud. Natuurbehoud komt in een ruimere context te staan, maar riskeert enger te worden geïnterpreteerd. De aandacht gaat naar natuur die inpasbaar is in economische en sociale contexten, eerder dan een zorg voor de intrinsieke waarden van de natuur. Er is dikwijls maar een draagvlak voor natuurmaatregelen wanneer deze bijdragen tot het oplossen van andere knelpunten zoals bv. wateroverlast.

Duurzame ontwikkeling kenmerkt zich door planmatigheid en overleg met doelgroepen. Het betekent dat er een enorme inspanning zal moeten worden geleverd om de beleidsvoornemens te realiseren. Momenteel bezit slechts 50 % van de oppervlakte privaat natuurreservaat, 25 % van de oppervlakte privé-bos, 20 % van de oppervlakte Vlaams natuurreservaat en 12 % van de oppervlakte openbaar bos een beheerplan. De opmaak van natuurrichtplannen, maar ook van bekkenbeheerplannen, wildbeheerplannen, visstandbeheerplannen, e.a. zullen door het vereiste multisectoraal overleg nog meer inspanning vragen. Het belang van confrontatie en samspraak tussen sectoren en doelgroepen voor de vooruitgang van het natuurbeleid wordt meer dan ooit onderkend. Overheden, maatschappelijke organisaties en privé-actoren hebben elkaar nodig om tot een probleemoplossing te komen. Eerste ervaringen met geïntegreerde plannen, bv. voor de Grensmaas, tonen aan dat de realisatie bijzonder traag verloopt. De inzet van voldoende menskracht en concrete beleidsdoelen en -termijnen zijn essentieel.

De afstemming van diverse nieuwe planningsinstrumenten zoals de natuurrichtplannen en de bekkenbeheerplannen vormt een grote uitdaging. Bij het bos- en waterbeleid krijgt het natuurbehoud een meer procesgerichte benadering, in tegenstelling tot de patroongerichte aanpak die de Vogel- en Habitatrichtlijnen typeert. Dit komt tot uiting in het dilemma tussen bosbehoud en heideherstel. De natuurrichtplannen zullen beide benaderingen voldoende tot hun recht moeten laten komen. Ook sommige regelgevingen zijn niet volledig afgestemd. Voor de invulling van het VEN zijn het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen en het Natuurdecreet niet eenduidig. Een knelpunt bij natuurinrichting is dat de hoge bodemkwaliteitsnormen het vereiste grondverzet soms niet toelaten. Het is niet duidelijk in welke mate dit terecht is.

Het leggen van prioriteiten in de beleidsgerichte verzameling van gegevens en inzichten is gezien de veelzijdigheid en complexiteit van de natuur niet eenvoudig. Voor

monitoring vormt de aansluiting bij internationale initiatieven een grote meerwaarde. Uit dit NARA blijken volgende noden:

- verdere uitbouw van gestandaardiseerde inventarisatie en monitoring, vooral binnen de Speciale Beschermingszones en het VEN, alsook ter implementatie van de Kaderrichtlijn water;
- analyse van oorzaken of gevolgen van vastgestelde veranderingen, bv. oorzaken van de achteruitgaande watervegetaties of gevolgen van de exponentiële toename van exoten;
- onderzoek naar de haalbaarheid en naar (neven)effecten van mogelijke maatregelen, bv. risico's op vrijkomen van polluenten bij natuurontwikkeling op verontreinigde gronden of consequenties van bekalking als effectgerichte maatregel tegen verzuring;
- toetsingskaders die wetenschappelijke ondersteuning geven aan de keuze van gebiedsgerichte prioriteiten en aan de uniforme opmaak van natuurrichtplannen en bekkenbeheerplannen;

- wetenschappelijke criteria die een objectieve behandeling van adviesvragen ondersteunen, bv. voor waterwinnings;
- verzameling en beheer van beleidsgegevens en beleidsevaluatief onderzoek, bv. effectiviteit van ont-snipperingsmaatregelen;
- sociaal-wetenschappelijk onderzoek ter ondersteuning van communicatie en doelgroepenbeleid, bv. effectiviteit van natuureducatie.

Het NARA 2003 bestaat uit 40 onafhankelijk leesbare hoofdstukken die geordend zijn in 6 delen: I Soorten, II Biotopen, III Gebieden, IV Verstoringen, V Duurzaam gebruik en VI Bescherming en herstel. De hoofdstukken omvatten (voor zover mogelijk) telkens hetzelfde drieluik: 1 Toestand, 2 Beleid en 3 Kennis. Op de NARA-website (<http://www.nara.be/>) zijn de teksten van dit en van het vorige NARA alsook enige nuttige aanvullende informatie digitaal beschikbaar.